

І. Л. ЄВМІНА

Інна Леонідівна Євміна, здобувач Інституту економіко-правових досліджень НАН України

ВИДИ НЕДІЙСНОСТІ ГОСПОДАРЬСЬКОГО ДОГОВОРУ ТА ІНШИХ ВИДІВ ПРАВОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Перехід до ринкових умов господарювання та законодавче закріплення свободи підприємницької (господарської) діяльності зумовили стрімке розширення сфери застосування договору як правового засобу регулювання господарських відносин, відповідно суттєво розширилась й сфера вільного розсуду суб'єктів господарювання при вчиненні інших видів правочинів. Таким чином було закладено основу для більш ефективного розвитку господарських відносин, однак побічним явищем у реалізації цієї загалом позитивної тенденції стало стрімке зростання кількості недійсних господарських договорів та інших правочинів у сфері господарювання (далі – правочинів), що шкодить стабільності господарського обороту, негативно позначається на рівні захисту прав та законних інтересів його учасників, господарського обороту, відповідно перешкоджає реалізації не тільки приватних, а й публічних інтересів.

Кількість судових справ про визнання правочинів недійсними стрімко зросла, натомість розгляд таких справ становить для судів значні труднощі, обумовлені різномірним регулюванням відповідних питань у Цивільному і Господарському кодексах України та необхідністю освоєння в правозастосуванні низки новел, що з'явилися при кодифікації.

Завдання правозастосування ускладнюється тим, що серед теоретиків та практиків немає єдиної точки зору стосовно багатьох питань недійсності правочинів. З низки питань принципово розходяться точки зору цивілістів і господарників, й це зумовлює потребу в додатковій аргументації господарсько-правової позиції. У господарсько-правовій науці проблеми сьогодення щодо недійсності правочинів досліджувалися низкою авторів, серед яких О. В. Безух, О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. В. Джузь, В. К. Мамутов, Б. М. Поляков, В. С. Щербина та ін., однак існує низка питань, які залишаються недостатньо розкритими і обґрунтованими, є потреба в проведенні подальших досліджень.

Одним з наріжних питань, які потребують додаткових досліджень, є питання видів недійсності правочинів у сфері господарювання, критеріїв їх поділу на нікчемні та оспорювані та особливостей правозастосування з цих питань.

Метою цієї статті є обґрунтування пропозицій щодо вирішення спірних питань щодо видів недійсності господарських договорів та інших видів правочинів у сфері господарювання.

Стаття 204 ЦК України закріплює презумпцію правомірності правочину й передбачає, що правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним. При цьому передбачається два види недійсних правочинів – нікчемні і оспорювані. Згідно ч. 2 ст. 215 ЦК України недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. У випадках, встановлених цим Кодексом, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним. Згідно ч. 3 ст. 215 ЦК України якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

Правозастосування цих норм наштовхнулося на низку проблемних питань, що свідчить про недосконалість законодавчих формулювань правових норм.

По-перше, маємо недостатньо чітке визначення критеріїв поділу правочинів на нікчемні та оспорювані, що призводить до їх змішування.

У результаті в літературі висловлюється думка, що ГК України фактично розглядає як оспорювані й ті зобов'язання, що виникають із правочинів, які, за ЦК України, є нікчемними. Цьому дається наступна аргументація. Згідно з ч. 1 ст. 207 ГК України, господарське зобов'язання, що не відповідає вимогам закону або вчинене з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладене учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним із них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), може бути на вимогу однієї із сторін або відповідного органу державної влади визнане судом недійсним повністю або в частині. Із тексту ч. 1 ст. 207 ГК України робиться висновок, що зобов'язання, «вчинене» з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави й суспільства, віднесене за ГК України до оспорюваних. Такий висновок тягне за собою наступний висновок про колізію норм ЦК і ГК України, «Між тим правочин, вчинений з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, не може не порушувати тим самим публічного порядку. Але такі правочини відповідно до ч. 2 ст. 228 ЦК України є нікчемними», – пише С. А. Подоляк¹.

Такий висновок уявляється невиправданим, про що свідчить у т.ч. норма ч. 2 ст. 207 ГК України, у якій йдеться про можливість визнання недійсною нікчемної умови господарського зобов'язання. Отже, у ГК України мова йде про визнання судом недійсною нікчемної умови договору, так само і договору в цілому.

Тому мову в даному випадку потрібно вести не про «фактичне віднесення нікчемних правочинів до оспорюваних», а про визнання судом недійсними як оспорюваних, так і нікчемних правочинів.

Насправді в ГК України йдеться дещо про інші критерії поділу недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані, які склалися історично.

Цивільний кодекс УРСР 1963 р. визначення нікчемних або оспорюваних угод не містив, але фактично передбачав такий поділ, використовуючи щодо нікчемних угод слова «недійсною є угода ...» (ст. 50–52), а щодо оспорюваних угод слова «угода ... може бути визнана судом недійсною за позовом ...» (ст. 53–57).

Аналіз цих норм дозволяв зробити висновок, що недійсність договорів чи інших видів угод (правочинів) може бути абсолютною і відносною. Абсолютна недійсність передбачає недійсність в силу закону (нікчемність правочинів, повну чи часткову, через порушення законодавства) й вона наступає з моменту вчинення такого правочину. Відносна недійсність мала місце у випадку оспорюваного правочину. У цьому випадку правочин вважався дійсним, якщо його дійсність не оспорена в суді і від не визнаний судом недійсним.

Як бачимо, абсолютна недійсність виникає в результаті порушення прав суб'єктів господарювання, передбачених законодавством, чи інших законодавчих норм. Відносна недійсність виникає у результаті порушення приватних інтересів, й визнання таких угод недійсними ставиться в залежність від того, звернулась особа за захистом своїх прав чи ні (щось на кшталт публічного і приватного звинувачення у кримінальному праві).

Тобто оспорюваними є угоди, щодо яких закон надає можливість особі самій вирішувати, звертатися їй за захистом свого права чи ні. Якщо ні одна зі сторін оспорюваного договору не подала позову про визнання договору недійсним, то цей договір може бути виконаний сторонами, що не протирічить законодавству. Тому оспорюваний договір, який називають відносно недійсним, можливо також називати умовно дійсним, що означає, що оспорюваний договір є дійсним, якщо учасник відносин не вдався до судового захисту свого права.

З цього випливає такий критерій поділу правочинів на нікчемні і оспорювані, як характер правопорушень: якщо у випадку нікчемних правочинів порушуються права суб'єктів чи інші норми, встановлені законодавством, то у випадку оспорюваного правочину порушуються законні інтереси суб'єктів, дотримання яких гарантується законодавством, їх права, передбачені локальними нормативними актами чи договорами,

Таке тлумачення нікчемних та оспорюваних правочинів практикувалося до прийняття ГК України і було використано при кодифікації господарського законодавства.

Натомість через одночасне прийняття нових норм про недійсність правочинів у ЦК України, це тлумачення відійшло в тінь і на перший план у правозастосуванні вийшли проблеми правозастосування нових норм цивільного законодавства.

На практиці одним з проблемних стало питання, чи допустимим є застосоване у ГК України формулювання про визнання нікчемного правочину недійсним.

Підґрунтя для цього складала судова практика. До прийняття ЦК України 2003 р. в судових рішеннях зазначалися вказівки на те, що та чи інша угода (нікчемна згідно ст. 48 ЦК УРСР) не визнавалася судом недійсною, тому встановлені нею права повинні захищатися в повному обсязі. При цьому вказувалося на відсутність права суду виходити за межі позовних вимог та неможливість у зв'язку з цим визнати нікчемну угоду недійсною².

У результаті сформувалася проблема, яка знайшла вирішення при прийнятті ЦК України 2003 року, який у ч. 2 ст. 215 спеціально передбачив, що визнання нікчемного правочину недійсним судом не вимагається. вважаємо, що така норма стала відгуком на подібну практику, і мала на меті виправити її. З цим завданням вона успішно справилася. Але, з іншого боку, застосоване формулювання породило питання про можливість звернення до суду з таким позовом. У судових рішеннях почала заперечуватись така можливість з посиланням на те, що згідно зазначеній статті ЦК визнання договору нікчемним не вимагається.

Цим самим заперечувався використаний у ГК України підхід, згідно якому нікчемний договір може бути визнаний судом недійсним.

Як зазначалося вище, такий підхід склався історично, від зберігся у законодавстві інших країн на пострадянському просторі. Наприклад, у Російській Федерації арбітражні суди виходять з того, що Цивільний Кодекс Російської Федерації, хоча і не передбачає, але і не виключає можливості визнання недійсними нікчемних правочинів, тому спори з такими вимогами підлягають розгляду в загальному порядку за вимогою будь-якої заінтересованої особи³.

Подібна позиція сформувалася ще в дореволюційний період. Як зазначав відомий цивіліст кінця XIX – початку XX ст. Ю. С. Гамбаров, «із того, що нікчемність угоди настає в силу закону, не вимагаючи ні позову, ні судового рішення, не слідує, що вона ніколи і не призводила б до судового розгляду. Якщо нікчемність угоди викликає сумніви, і проти неї виникає спір, то судовий розгляд стає необхідним. Проте роль судді обмежена в таких випадках констатуванням нікчемності угоди»⁴.

У процесі дискусій подібного висновку дійшли і вітчизняні науковці, і судова практика. При цьому в законодавстві звертаються до пункту 2 ч. 2 ст. 16 ЦК України, в якому визначено такий спосіб захисту цивільних прав та інтересів особи, як визнання правочину недійсним. «Оскільки нікчемний правочин є лише різновидом недійсних правочинів в цілому, то звідси може впливати і право особи на звернення до суду за захистом порушеного права у вказаний спосіб», – пише С. С. Потопальський⁵.

Однак такий висновок продовжує залишатися спірним у частині права суб'єкта звертатися до суду за визнанням нікчемного правочину недійсним.

«Нікчемний договір за своєю правовою природою є недійсним вже в силу імперативних вимог закону, тому його недійсність повинна сприйматися в будь-якому судовому процесі незалежно від вимог сторін та рішення суду. Так, якщо суд, розглядаючи спір про стягнення заборгованості за договором, чи будь-які інші вимоги, що ґрунтуються на договірних зобов'язаннях, виявить, що договір є нікчемним, то навіть за відсутності відповідних заяв сторін він оцінює зазначені фактичні обставини як елемент доказування по справі, що відображається в мотивувальній частині рішення та в залежності від встановленого приймає судове рішення про задоволення або відмову в позові», – пише С. С. Потопальський⁵.

Визнані спеціалісти-практики сучасного періоду (Д. Н. Притика та ін.) також зазначають, що немає необхідності для виходу за межі позовних вимог та вказівки в резолютивній частині судового рішення на недійсність нікчемної угоди, достатньо вказівки на її нікчемність в мотивувальній частині судового рішення (крім випадків, коли на захист оспорюваного права заявлений позов про визнання недійсною угоди, яка згідно із законом визнається нікчемною)².

Слід погодитися з тим висновком, що позов про визнання недійсним нікчемного правочину може бути заявлений, і це відповідає нормативному регулюванню питань недійсності договорів, передбаченому ГК України. У даному випадку якраз і йдеться про судове визнання договору нікчемним.

Не можна погодитися з тим висновком, що в ЦК України передбачено звернення з позовом до суду не про визнання правочину нікчемним, а лише про застосування наслідків нікчемного правочину (п. 5 ст. 216 ЦК України), і тому особа може звернутися до суду лише з позовною вимогою про застосування наслідків нікчемного правочину.

Адже задоволення такої вимоги залежить від встановлення судом самого факту нікчемності правочину. Тому перш ніж застосовувати наслідки нікчемного правочину суд має констатувати такий факт. З урахуванням недосконалості законодавства, колізій тощо факт нікчемності правочину може мати спірний характер. Для встановлення нікчемності правочину потрібно проводити всебічний ґрунтовний аналіз законодавства, можливо навіть наукову експертизу. З іншого боку, суд має враховувати норми Конституції України про права і свободи людини і громадянина та інші норми Конституції, які мають пряму дію. Тому визнання недійсним нікчемного правочину у резолютивній частині уявляється обов'язковим.

Отже, використана в ГК України постановка питання про визнання нікчемного правочину (договору) недійсним є виправданою.

Потрібно відповісти ще на одне запитання, яке виникає: в резолютивній частині мова має йти про визнання нікчемного правочину недійсним, як це передбачено ГК України, чи можливо про встановлення факту нікчемності правочину (констатацію нікчемності правочину).

У цьому питанні знову ж таки слід схилитися до використаного у ГК України підходу. По-перше, факт нікчемності правочину не потребує встановлення, оскільки недійсність нікчемного правочину встановлена законом, й суб'єкти можуть відноситись до нікчемного правочину як до недійсного незалежно від того, визнано цей факт судом чи ні.

Власне в цьому, як уявляється, і полягає суть норми, передбаченої в ЦК: «Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається».

По-друге, будь-яким суб'єктам правовідносин гарантоване право звернутися до суду за захистом свого права і застосуванням заходів державного примусу для виконання законодавства. Тому на звернення суб'єкта судом виноситься судове рішення про визнання державою правочину недійсним та забезпечується примусове застосування відповідних наслідків.

Тобто сторони в силу закону мають право не виконувати нікчемний правочин, але можуть і звертатися до суду за винесенням судового рішення про визнання його недійсним та застосування наслідків недійсності, гарантованих засобами державного примусу.

Підтвердження цьому висновку знаходимо як в зарубіжних, так і вітчизняних теоретичних джерелах.

На думку Л. Енекцеруса, нікчемні угоди характеризуються наступними ознаками:

а) оскільки нікчемна угода в правовому розумінні не існує, то вона не спричиняє правових наслідків ні для кого, ні проти кого. Тому на нікчемність угоди може посилатися кожний і проти кожного;

б) якщо нікчемність угоди виявиться в процесі, суддя повинен прийняти її до уваги, навіть якщо той, кому це вигідно не вимагав її застосування. Не вимагається подання особливого позову задля отримання висновку про нікчемність угоди або щоб встановити таку нікчемність.

в) нікчемна угода не може в майбутньому стати дійсною, зокрема, не може бути підтверджена. Те, що із зовнішньої сторони здається підтвердженням, у дійсності є новим вчиненням правочину і, як наслідок, потребує дотримання форми, якщо вона встановлена законом для даного виду угод, і повинно відповідати іншим необхідним умовам цієї угоди⁶.

О. Юффе характерною ознакою нікчемних угод визначав те, що сторони вправі такі угоди, просто не виконувати, розглядаючи їх як неіснуючі, а якщо про їх укладення стане відомо судово-арбітражним органам, останні приймають рішення про визнання цих угод недійсними, не зважаючи на те, що контрагенти не тільки не звертались до суду з таким проханням, а навіть рішуче проти цього заперечували⁷.

Проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки:

1. У ГК України мова йде про визнання судом недійсною нікчемної умови договору, так само і договору в цілому. Тому мову в даному випадку потрібно вести не про «фактичне віднесення нікчемних правочинів до оспорюваних», а про визнання судом недійсними як оспорюваних, так і нікчемних правочинів.

2. Критерієм поділу правочинів на нікчемні і оспорювані є характер правопорушень: якщо у випадку нікчемних правочинів порушуються права суб'єктів чи інші норми, встановлені законодавством, то у випадку оспорюваного правочину порушуються законні інтереси суб'єктів, дотримання яких гарантується законодавством, їх права, передбачені локальними нормативними актами чи договорами. Оспорюваний правочин є дійсним, якщо його не оспорено в суді, що дозволяє вважати його умовно дійсним. Нікчемні правочини є недійсними незалежно від звернення суб'єктів до суду.

3. Використана в ГК України постановка питання про визнання нікчемного правочину (договору) недійсним є виправданою, оскільки задоволення позовної вимоги про застосування наслідків нікчемного правочину залежить від встановлення судом самого факту нікчемності правочину, який з урахуванням недосконалої законодавства, колізій тощо може мати спірний характер, потребувати проведення наукових експертиз тощо. З іншого боку суд має враховувати норми Конституції України про права і свободи людини і громадянина та інші норми Конституції, які мають пряму дію. Тому доцільним є встановлення недійсності нікчемного правочину у резолютивній частині судового рішення.

Оскільки будь-яким суб'єктам правовідносин гарантоване право звернутися до суду за захистом свого права і застосуванням заходів державного примусу для виконання законодавства, на звернення суб'єкта судом має виноситись судове рішення про визнання державою правочину недійсним та забезпечуватись примусове застосування відповідних наслідків.

Тому встановлення недійсності нікчемного правочину у резолютивній частині судового рішення повинне мати форму визнання недійсним нікчемного правочину (договору) в повній мірі або частково, що відповідає підходу використаному в ГК України.

4. Факт нікчемності правочину не потребує встановлення, оскільки недійсність нікчемного правочину встановлена законом, й суб'єкти можуть відноситись до нікчемного правочину як до недійсного незалежно від того, визнано цей факт судом чи ні. У цьому полягає суть норм, передбачених у ЦК України: «Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається».

¹ Подоляк С. А. Правові підстави та наслідки визнання господарських договорів недійсними та неукладеними в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Подоляк С. А.; НАН України, Київський ун-т права. – К., 2010. – 172 с.

² Притика Д. Н. Договірне право: загальна частина. Коментар до цивільного законодавства України / Д. Н. Притика, В. Я. Карабань, В. Г. Ротань. – Київ-Севастополь: Інститут юридичних досліджень, 2002. – 880 с.

³ Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. – 1996. – № 7. – С. 89 – 90.

⁴ Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права / Ю. С. Гамбаров. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1911. – Т. 1. – 793 с. – (Репринтная копия).

⁵ Потопальський С. С. Підстави та наслідки недійсності підприємницьких договорів (на матеріалах практики господарських судів): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Потопальський С. С.; НАПрН України, НДІ приватного права і підприємництва. – К., 2007. – 197 с.

⁶ Эннекцерус Л. Курс Германського гражданского права / Л. Эннекцерус. – М.: Госюриздат, 1950. – Т. 1. – П. Т. 2. – 483 с.

⁷ Иоффе О. С. Советское гражданское право: учебник / О. С. Иоффе. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. – Ч. 1. – 508 с.

Резюме

Євіна І. Л. Види недійсності господарського договору та інших видів правочинів у сфері господарювання.

У статті проведено господарсько-правовий аналіз видів недійсності господарських договорів та інших видів правочинів у сфері господарювання, критеріїв їх поділу на нікчемні та оспорювані та особливостей правозастосування з цих питань. Обґрунтовано, що критерієм поділу правочинів на нікчемні і оспорювані є характер правопорушень: якщо у випадку нікчемних правочинів порушуються права суб'єктів чи інші норми, встановлені законодавством, то у випадку оспорюваного правочину порушуються законні інтереси суб'єктів, дотримання яких гарантується законодавством, їх права, передбачені локальними нормативними актами чи договорами. Наведено аргументи щодо виправданості постановки питання про визнання нікчемного правочину (договору) недійсним й запропоновано узгоджене тлумачення відповідних норм ЦК і ГК України.

Ключові слова: господарський договір, правочин, недійсність правочину, нікчемні правочини, оспорювані правочини.

Резюме

Євіна І. Л. Виды недействительности хозяйственного договора и других видов сделок в сфере хозяйствования.

В статье проведен хозяйственно-правовой анализ видов недействительности хозяйственных договоров и других видов сделок в сфере хозяйствования, критериев их разделения на ничтожные и оспариваемые и особенностей правоприменения по этим вопросам. Обосновано, что критерием разделения сделок на ничтожные и оспариваемые является характер правонарушений: если в случае ничтожных сделок нарушаются права субъектов или иные нормы, установленные законодательством, то в случае оспариваемой сделки нарушаются законные интересы субъектов, соблюдение которых гарантируется законодательством, их права, предусмотренные локальными нормативными актами или договорами. Приведены аргументы относительно оправданности постановки вопроса о признании ничтожной сделки (договора) недействительной и предложено согласованное толкование соответствующих норм ГК и ХК Украины.

Ключевые слова: хозяйственный договор, сделка, недействительность сделки, ничтожные сделки, оспариваемые сделки.

Summary

Evmina I. Types of invalidity of the economic contract and other transactions in the field of management.

Economic and legal analysis of the types of invalidity of economic contracts and other transactions in the field of management is considered in this article, the criteria for dividing them into insignificant and contested reviewed here, and also features application of the law on these issues. In the article substantiates that the criterion for the separation of transactions in the paltry and contested nature of the offenses is: if in the case of void transactions violated the rights of the subjects or other rules established by the legislation, in the case of the disputed transaction violated the legitimate interests of entities, where legislation ensures compliance with them, guarantee their rights as provided for by local regulations or treaties. Arguments are justified raising the question of recognition of a void transaction (contract) void and suggested agreed interpretation of the relevant provisions of the Civil Code and Commercial Code of Ukraine.

Key words: business contract, transaction, the invalidity of the transaction, a void transaction disputed transaction.

Отримано 15.10.2014

УДК 347. 65/68

А. М. КОНДРАТОВА

Анна Миколаївна Кондратова, аспірантка Київського університету права НАН України

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Питання історичного розвитку українського права за сучасних умов розбудови української держави не може залишатися поза увагою науковців і практиків. Значний інтерес являє собою спадкове право, що зазнало значних змін в історії українського законодавства. З огляду на це значущим і актуальним є здійснення історико-правових досліджень щодо формулювання інституту спадкового права на українських землях упродовж їх історичного розвитку. Дане питання має важливе теоретичне та практичне значення, адже сьогодні з'являються нові процедури оформлення та набуття спадкового майна, для яких не завжди наявне належне правове регулювання, тому цілком доцільним є вивчення історичного досвіду вирішення подібних питань як на рівні законодавства, так і на практиці.

Даній темі присвячено численні роботи як українських, так і російських учених, зокрема: О. Іоффе, К. Победоносцева, В. Серебровського, Є. Суханова, Є. Рябоконь, Є. Фурси, Ю. Заїки, О. Харитонова, О. Неліна, С. Благовісного та інших. Але в працях даних науковців охоплено етап розвитку спадкового законодавства лише включно з першим десятиліттям ХХІ століття. Разом із тим сьогодні цивільне законодавство в цілому, а також спадкове зокрема, потребують нового регулювання у зв'язку з низкою змін, які відбулися у суспільному розвитку.

Метою даної статті є дослідження історії становлення та розвитку законодавства про спадкування на теренах сучасної України. Відповідно до поставлено мети у даній публікації розв'язуються такі завдання:

1. Визначення стадій історичного розвитку спадкового права на сучасній території України.
2. Дослідження кожного окремого етапу розвитку українського спадкового права та аналіз існуючих норм спадкового права в їх ретроспективі.

Українська держава є спадкоємицею всієї тієї правової спадщини, що протягом віків створювалась на українських землях. Так, становлення й розвиток українського спадкового права можна розподілити на такі основні етапи:

- звичаєве право давніх слов'ян;
- вплив римського права;
- класичні джерела права Київської Русі;
- право Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. Воно ж інтегрувало правотворчі пошуки Запорозької Січі та Війська Запорозького;
- період Відродження української державності (1917–1920 рр.);
- право Української Радянської Соціалістичної Республіки (1917–1991 рр.);
- сучасне спадкове право України.

Головна ідея спадкування, яка є основним його принципом і донині, утворилась ще за часів створення патріархальних родин. Розмірковуючи з позицій примітивної правосвідомості, можна сказати, що зі смертю людини випадає суб'єкт прав, і внаслідок цього майно, що належить покійному, стає безхазяйним, вимоги втрачають свого кредитора, а борги – свого боржника. Причому, відгуки цього примітивного уявлення можна знайти навіть у римському праві пізнього періоду, коли передбачалися випадки захоплення речей померлого будь-ким. Це можна зрозуміти, якщо суспільство являє собою групу ізольованих індивідів і не містить у собі